

Ж.Ж. Бейсенова¹, К.Ш. Нурмухаметова², М.Е. Әжібай¹

¹Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

²С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің
Әскери институты, Алматы, Қазақстан
(E-mail: Zh.Beisenova@mail.ru)*

Әскери қызметкерлердің кәсіби психологиялық шыңдалуы

Автор әскердегі кәсіби іс-әрекетке психологиялық шыңдалу мәселесін қарастырған.

Әскердегі қызмет әлеуметтік-психологиялық бейімделумен байланысты көптеген әлеуметтік, тұлғалық, психологиялық мәселелердің туындауына, өршуіне негіз болуы мүмкін.

Әскери қызметке психологиялық дайындықты күшейту, кәсіби қызметкерлерді психологиялық шыңдау деңгейіне психологиялық зерттеу жұмысын жүргізген. Автор өз тарапынан әдіснама жасауға талпыныс білдіреді.

Кілт сөздер: әскери қызмет, әскери психолог, эксперимент, сарбаз, мотивация.

Kipicne

Еліміздегі соңғы жылдары болып өткен әлеуметтік, саяси жағдайлар мемлекеттік әскери құрылым жүйесінде қызмет: командирлер мен барлық әскери қызметкерлердің кәсіби қызметі ғана емес, кәсіби дайындығы, тұлғалық ерекшеліктері, кәсіби құзыреттіліктері және т.с.с. өзгерту қажет екенін түсінді. Нақты практикада әскери қызметкерлердің жеке даралық ерекшеліктерімен бірге саналы тұрғыда осы әскери қызметке тұлғаның психологиялық дайындығының маңыздылығын айтуда. Жантану ғылымында тұлғаның кез келген іс әрекетінің нәтижелі, жемісті болуы кәсіби психологиялық шыңдалудың өте үлкен рөл атқаратыны дәлелденген.

Соңғы кезде әлемдік деңгейде әскери саланы жан-жақты, терең зерттеу мен психологизациялау ісі қарқынды жүргізілуде. Соның ішінде, әскери қызметтің психологиялық мәселелері, әскери қызметкерлердің тұлғалық ерекшеліктері, әскери қызметке психологиялық дайындықты күшейту, кәсіби қызметкерлерді психологиялық шыңдау деңгейін психологиялық зерттеу жұмысының өзектілігі артуда.

Әскери психологияның негізін салушы Б.Момышұлының еңбектерінде әскери қызметкердің моралдық-психологиялық шыңдалудың маңызды екенін баса айтқан [1].



Қазақ халқының жантанушысы М.Мұқановтың «О характере психологических особенностей подвига советского воина» еңбегінде әскери қызметтің психологиялық ерекшелігіне терең сипаттама берген [2].

Қазақстанда әскери сала бойынша ғылыми зерттеу жұмысын жасаған психология ғылымдарының кандидаты Б.Сақтағанов «Әскери психология» атты еңбегі кәсіби әскери психологиялық шындалу мәселесіне арналған[3].

Әскердегі қызмет әлеуметтік-психологиялық бейімделумен байланысты көптеген әлеуметтік, тұлғалық, психологиялық мәселелердің туындауына, өршуіне негіз болуы мүмкін. Сондықтан да, зерттеуімізді әскердегі кәсіби іс-әрекетке психологиялық шындалу мәселесіне арнап отырмыз.

Зерттеу жұмысының мақсаты – әскердегі кәсіби іс-әрекетке шындалудың психологиялық ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің мақсат-міндеттері мен болжамына сай төмендегідей әдістемелер таңдалып алынды. Жартылай стандартталған сұхбат әдісі. Әлеуметтік-психологиялық адаптацияны диагностикалау әдістемесі.

Әлеуметтік фрустрациялану деңгейін диагностикалау әдістемесі (Л.И.Вассерман, В.В. Бойко). Негізгі тұлғалық және топтық қажеттіліктерді анықтау әдістемесі. Зерттеу базасы: Алматы қаласы, № 5571 әскери бөлім қызметкерлерімен өткізілді.

Негізгі бөлім

Әскери психология мәселелері, әскери қызметке психологиялық дайындық ерекшеліктері, әскери қызметкерлердің «кәсіби психологиялық шындалу» деңгейінің алатын орны туралы шетел, Ресей, отандық ғалымдарымыздың теориялық-әдіснамалық ғылыми зерттеулері ғылыми тұрғыда талқыланып, әскери қызметкерлердің «кәсіби психологиялық шындалуы» анықталды, әскери қызметкерлердің кәсіби психологиялық шындалуы үшін арнайы ұсыныстар берілді.

Зерттеу жұмысының нәтижелерін әскери сала қызметкерлері, өндірісте қызмет ететін практик психологтар өз жұмыстарында пайдалануға болады.

В. Дружинин берген психологиялық шындалу анықтамасы ең толық және дәл болып көрінеді: «Психологиялық шындалу – бұл әрекет субъектісінің ресурстарын жедел немесе белгілі бір қызметті орындауда ұзақ мерзімді іске асыруға жұмылдырумен сипатталатын психикалық күй»[4]. Бұл күй адамның өз міндеттерін сәтті орындауына, білімін, тәжірибесін, жеке қасиеттерін дұрыс пайдалануға, өзін-өзі бақылауға және күтпеген кедергілер туындаған кезде әрекетті қайта ұйымдастыруға көмектеседі.

Әскери қызметкерлерге психологиялық шыңдалу пен қолдау көрсету үшін әскери психология жеке білім саласы ретінде бөлініп шықты. Ол әскери қызметкерлердің нақты мәселелерімен айналысады: атап айтатын болсақ, әскери қызметке бейімделу, әскери қызметке шыңдалу, қолдау, оңалту және соғыс қимылдарына қатысуға ынталандыру әдістерін іздеу және т.б.

Әскери қызметкерлердің кәсіби іс әрекетке психологиялық шыңдалуы мен психологиялық бейімделуі заңдылықтарының ерекшеліктерін зерттеумен әскери психология айналысады [5].

Сонымен, іс-әрекетке психологиялық шыңдалу кәсіби іс-әрекет құрылымының ерекшелігіне қарай әртүрлі қарастырылады. Көптеген ғалымдар «психологиялық шыңдалуды» тұлғаның мотивациялық, когнитивтік, эмоционалдық және ерікті қасиеттерінің жиынтығы арқылы түсіндіреді және онымен мүмкіндіктердің өзектілігін қамтамасыз ететін жалпы психофизиологиялық жағдайды білдіреді.

Әскери қызметке психологиялық шыңдалуды бағалау жеке тұлғаның бейімделу мүмкіндігін, яғни оның жағымсыз әсерлердің стресстік әсеріне төзімділігін, белсенділікті жұмылдыру және күшейту қабілетін, өзін-өзі бақылауды зерттеуді қамтиды.

Адами фактордың өзегі, негізі моральдық-психологиялық фактор болып табылады, ол арқылы жауынгерлік шеберлік пен кәсіби шеберлік, физикалық шыңдалу мен төзімділік, тәртіп пен ұйымшылдық сияқты факторлар да пайда болады, бұл әскерлердің жауынгерлік дайындығына, ұрыс кезіндегі адамның мінез-құлқына, жауынгерлердің соғыс сынақтарына төтеп беруге және жауды жеңуге дайын болуына үлкен әсер етеді.

Моральдық-психологиялық фактор материалдық және басқа факторлармен қатар Қарулы Күштердің жауынгерлік дайындығын, жаудың жеке құрамның санасына, сезімдері мен ерік-жігеріне теріс әсеріне қарсы тұру қабілетін анықтайды және әскерлердің жауынгерлік қабілетін уақытылы қалпына келтіруге әсер етеді.

Моральдық - психологиялық фактор - Қарулы Күштердің жауынгерлік дайындығы мен жауынгерлік қабілеттілігінің, мемлекет күшінің маңызды және ажырамас бөлігі[6]. Моральдық-психологиялық фактордың мазмұны саяси, моральдық, құқықтық, тарихи, философиялық, діни және басқа білімдердің, идеялардың, көзқарастардың, сезімдердің жиынтығымен анықталады; еріктің күші мен бағыты; адамның соғыстың мақсаттары мен сипатына қатынасы моральдық-психологиялық фактордың көрінісі болып табылады.

Соңғы уақытта әлемдегі, сондай ақ, көрші ТМД мемлекеттеріндегі, өзіміздегі болып жатқан әлеуметтік саяси ахуал Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің қазіргі даму деңгейі де, жоғары әскери қызметшілердің



әскери-кәсіби, моральдық-саяси және психологиялық даярлығына бірқатар талаптарды қоюда.

Қарулы күресті жүргізу құралдары, ұрыс қимылдарын жүргізу тәсілдері өзгеруде, елдегі әлеуметтік-саяси жағдай да тез өзгеруде, бұл әскерлердің жауынгерлік қабілеті мен шындалуын қолдауда жеке құрамды даярлаудың психологиялық факторларының рөлін арттырады.

Әскери қызметке психологиялық шындалу мәселелерін М.И.Дьяченко, М.П.Коробейников, П.А.Корчемный, А.М. Столяренко, В.В.Сысоев, С.И.Съедин, Н.Ф.Феденко және т.б. ғалымдардың ғылыми тұрғыда зерттеген. Олардың қатысуымен соғыстың, ұрыстың, әскерлердің жауынгерлік және психологиялық дайындығының психологиялық аспектілерін ашатын іргелі еңбектер жасалды.

Әскерге әлеуметтік-психологиялық шындалу процесі туралы эмпирикалық мәліметтердің аздығынан жартылай стандартталған сұхбат әдісі қолданылды. Әдіс әскердегі кәсіби іс-әрекетке шындалудың ерекшеліктері туралы алғашқы ақпарат алуға мүмкіндік берді. Респондент ретінде әскери қызметкерлер қатыстырылды. Сұхбат нәтижелерін талдау негізінде зерттеу барысы мен зерттелінушілер тобын дұрыс қалыптастыруға мүмкіндік берді.

1. Психологиялық сұхбат – зерттеуші мен зерттелуші арасында алдын-ала қалыптастырылған жоспар бойынша әңгіме жүргізуден тұратын вербалды-коммуникативтік әдіс. Сұхбат мақсаты – респонденттен зерттеу міндеттеріне сәйкес қалыптастырылған сұрақтарға жауап алу. Әскердегі әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің ерекшеліктерін анықтау үшін жартылай стандартталған сұхбат формасы қолданылды.

2. Әлеуметтік-психологиялық бейімделуді диагностикалау әдістемесі. Әдістемені белгілі американдық ғалымдар К.Роджерс пен Р.Даймонда қалыптастырған (1954), бейімдеген Т.В.Снигирева. Әдістеме әлеуметтік психологиялық адаптацияның ерекшеліктерін және сонымен байланысты тұлғалық қырларды анықтауға мүмкіндік береді. Әдістемеді зерттелушіге 7-баллдық жауаптар шкаласы бар 101 тұжырым ұсынылады. Олардың 37-сі тұлғаның әлеуметтік-психологиялық бейімделгіштігінің критерийлеріне сай келеді (өзінің құндылығын ұғыну, басқаларды құрметтей білу, шынайы іс-әрекеттер мен қатынастарға ашықтық, өзінің мәселелерін ұғынып оларды шешуге ұмтылыс).

Келесі 37 тұжырым дезадаптацияна анықтауға бағытталған (өзін және басқаларды қабылдамау, өз тәжірибесін саналауда қорғаныс «барьерлерінің» іске қосылуы, психикалық процестердің икемділігінің төмендігі). 26 сұрақ бейтарап, олардың құрамына бақылау шкаласының (жалғандық шкаласы) сұрақтары да енеді.

Әдістеме көмегімен анықталатын көрсеткіштер: «Адаптация-дезадаптация», «Басқаларды қабылдау-қақтығыс», «Интерналдылық-



экстерналдылық», «Өзін қабылдау-қабылдамау», «Эмоциялық жайлылық-жайсыздық (оптимизм, ұстамдылық-мазасыздық, апатия)», «Доминанттылыққа ұмтылу-басқаларға тәуелділік». Әр шкаланың көрсеткіштерін анықтаудың өзіндік формулалары бар:

«Адаптация»: $A = a/a+b \cdot 100\%$;

«Өзін қабылдау»: $S = a/a+b \cdot 100\%$;

«Басқаларды қабылдау»: $L = 1,2a/1,2a+b \cdot 100\%$;

«Эмоциялық жайлылық»: $E = a/a+b \cdot 100\%$;

«Интерналдылық»: $I = a/a+1,4b \cdot 100\%$;

«Доминанттылыққа ұмтылу»: $D = 2a/2a+b \cdot 100\%$ [7].

Тесті орындауға 45 мин. уақыт қажет. Әлеуметтік-психологиялық бейімделгіштік коэффициенті зерттелушінің 5, 6, 7 шкалаларына қатысты оң тұжырымдардың жауаптары, 1, 2, 3, жағымсыз жауаптардың балдарының қосындысы бойынша есептеледі

$$K_a = 5, 6, 7 / N_{i+1} \ 2 \ 3 / N_i$$

Зерттелуші әр тұжырым қаншалықты оған сай келетінін 7 балдық жүйе бойынша бағалауы керек:

- «0» – маған мүлде қатысы жоқ;
- «1» – көп жағдайда маған қатысы жоқ;
- «2» – маған қатысты деп санауға күманданамын;
- «3» – маған қатысты деп айта алмаймын;
- «4» – маған ұқсайды, бірақ сенімді емеспін;
- «5» – маған ұқсайды;
- «6» – тура мен туралы айтылған.

Әлеуметтік фрустрациялану деңгейін диагностикалау әдістемесі (Л. И. Вассерман, В. В. Бойко).

Өмірдің негізгі салаларындағы әлеуметтік жетістіктерге қанағаттану дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді.

Әдістемеді ұсынылатын тіршілік әрекетінің негізгі салалары: Өзінің біліміне; Әріптестерімен қарым-қатынас; Әскери шені жоғары әскери қызметкерлермен өзара әрекеттестік; Әскердегі кәсіби іс-әрекет субъектілерімен өзара әрекеттестік; Әскери іс-әрекет мазмұны; Әскери кәсіби іс-әрекет шарттары; Әскери қызметтің қоғамда алатын орны; Материалдық жағдайы; Қызмет ететін жері; Отбасындағы қарым-қатынас; Қоғамдағы жағдай (мемлекеттегі); Достарымен, жақын таныстарымен қарым-қатынасы; Қызмет көрсету саласы; Медициналық қызмет саласы; Бос уақытын өткізу мүмкіндіктері; Демалысын өткізу мүмкіндіктері; Жұмыс орнын таңдау мүмкіндіктері; Өзінің жалпы өмір стиліне қанағаттану.



Бейімделуге кедергі келтіріп, фрустрациялаушы күйлерге дистимия, депрессия, қобалжу, мазасыздану, қорқыныш күйлері жатады [8]. Бұл күйлер мазмұны бойынша әр түрлі болғанымен ортақ ерекшеліктерге ие: 1) тұлғаның сыртқы әсерлерге негізгі реакциясы болады, 2) эмоциялық жағдайын қалпына келтіру үшін уақыт, тыныштық, көмек керек. Бұл эмоциялық күйлердің кез-келгені қалыпты деңгейде өтуі де немесе психикалық бұзылысқа апаруы да мүмкін.

Негізгі тұлғалық және топтық қажеттіліктерді анықтау әдістемесі. Бұл әдістеме тұлға мен топтың базалық қажеттіліктері мен мотивтерін анықтауға мүмкіндік береді. Шкалалары: материалдық қажеттіліктер; қауіпсіздік қажеттіліктері; әлеуметтік қажеттіліктер; мойындалу қажеттілігі; өзін жүзеге асыру қажеттілігі [9]. Басшыларға әскери қызметкерлер қажеттіліктерінің жүйесін білу тиімді. Егер материалдық қажеттіліктері жоғары қызметкерлерге жақсы ақы төленетіндей жағдай жасау арқылы еңбек өнімділігін арттыруға болады. Қауіпсіздік қажеттіліктері жоғары адамдарды тыныштандырып, жағдайдың қалыптылығына сенімдерін арттыру керек. Әлеуметтік қажеттіліктері басым адамдар үшін ұжымдағы адамгершілік, достық қарым-қатынастар маңызды. Мойындауды қажетсінетін қызметкерлер үшін қызметте өсу, құрмет белгілері маңызды. Өзін жүзеге асыруға деген қажеттіліктері басым тұлғалар үшін шығармашылық еңбек, автономия, шешім шығаруға қатысу маңызды түрткі болады.

Зерттелушілерге тұжырымдар тізімі ұсынылады, оларды әрқайсысын бір-бірімен салыстырады. Жауап бланкісіне салыстырылған екі жұптың таңдалғанының номері жазылады. Ұсынылатын тұжырымдар: болашағын қамтамасыз ету; өміріне ақша табу; жағымсыз жағдайлардан қашу; басқалардың оларды түсінуі; өздерінің жағдайын нығайту; бір-бірімен жағымды қатынаста болу; материалдық жағдай жасап алу; өз күші мен қабілеттерін дамыту; құрмет пен даңққа қол жеткізу; жан-дүниенмен берілетін іс атқару; болашағын қамтамасыз ету; өздерінің жағдайын нығайту; біліктілік пен шеберлік деңгейін арттыру; жауынгерлер арасында беделді орынды иелену; жақсы серіктестердің болуы; жаңалықтарға құштарлық. Эмпирикалық мәліметтерді өңдеуде кілтке сай келген тұжырымдардың таңдалу саны тіркеледі. Тұлғалық қажеттіліктер иерархиясын қалыптастыру үшін жиі таңдалған 5 тұжырым алынып, иерархия бойынша орналастырылады. Олар тұлғаның негізгі қажеттіліктері болып табылады.

Негізгі қажеттіліктердің қанағаттану дәрежесін анықтау үшін әр шкала бойынша кілтпен сәйкес тұжырымдардың балдары қосылады. Негізгі қажеттіліктерді зерттеудің топтық және тұлғалық нәтижелері графикалық профиль формасында ұсынуға болады.

42 – қанағаттанбау зонасы;

28 – жартылай қанағаттандырылу зонасы;

14 – қанағаттандырылу зонасы.

Эксперименттің бастапқы кезеңінде сұхбат жүргізу арқылы зерттелушілердің әскери кәсіби іс-әрекетке бейімделуі, әскери қызметке қайдан және қашан келгендігі, мамандығы, жасы, еңбек өтілі, кәсіби іс-әрекеттегі қиындықтары туралы жалпы мағлұмат жинастырылды.

Алғашқы сұхбат нәтижесінен әскери қызметкерлердің негізгі мамандығы бойынша жұмыс істеуі сирек екендігі, тіршілік қамымен әскери қызметке келгені анықталды. Сондықтан да, мамандығы бойынша кәсіби іс-әрекетпен шұғылданатын және мамандығынан тыс еңбек әрекетімен айналысатын әскери қызметкерлердің әскери кәсіби іс-әрекетке әлеуметтік-психологиялық шыңдалудың ерекшеліктері бар ма деген сұрақ туындады. Кәсіби шыңдалу процесі белгілі бір уақытты талап ететіндіктен зерттелушілердің әскерге келу мерзімін де ескеру керек деп санадық. Сондықтан, зерттелушілерді төмендегідей топтастырдық (кесте 1):

1. Кәсіби іс-әрекетінің ерекшелігі бойынша – мамандығына сай кәсіби іс-әрекетпен шұғылданатын әскери қызметкерлер және негізгі мамандығына сай келмейтін әскери іс-әрекетімен шұғылданатын қызметкерлер тобы;

2. Әскери қызметке келу мерзімі бойынша – әскери қызметкерлердің уақыты 1-5 жыл аралығындағы және 5-10 жыл аралығындағы әскери салада қызмет етушілер деп топтастырылды.

1-кесте. Зерттелуші әскери қызметкерлердің топтастырылу кестесі

Зерттелушілер	А–Мамандығы бойынша	Б – Мамандығы бойынша емес
а) 1-5 жыл	5 адам	15 адам
б) 5-10 жыл	10 адам	10 адам

Алғашқы сұхбат нәтижесінен әскери қызметкерлердің негізгі мамандығы бойынша жұмыс істеуі сирек екендігі, тіршілік қамымен әскери қызметке келгені анықталды. Әскерге келген алғашқы жылдарында әскери қызметке психологиялық дайындықтың болмауы, тұрғылықты тұратын жердің болмауы, тіл білмеуі мамандық бойынша жұмыс істеуге кедергі келтіреді. Әскери қызметте 1-5 жыл аралығындағы мамандығы бойынша жұмыс істейтіндер орта кәсіби білімдері барлар. Әскери қызметкерлердің жұмысқа орналасуындағы негізгі қиындықтары: әскери қызметке психологиялық дайындықтың болмауы, тіл білмеуі, ұжымға, әскери тәртіпке бейімделе алмау қиындықтары.

5-10 жыл болған әскери қызметкерлер негізінен жоғары білім алған азаматтардан құралды(15 зерттелуші). Олардың 7-уі өз мамандықтары бойынша еңбек ететіндер. Қалғандары әскери қызметке кездейсоқ келгендер.



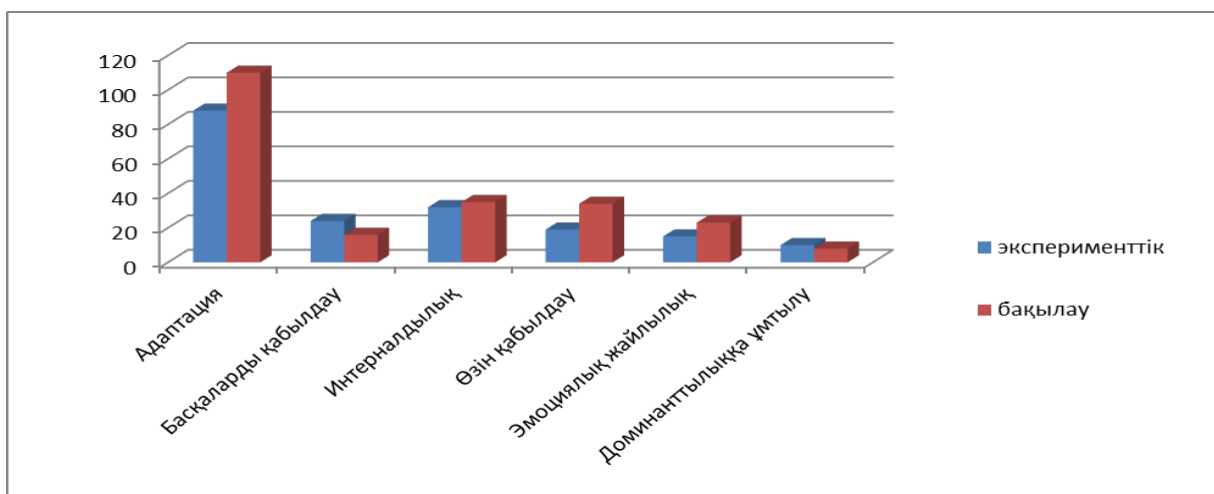
Әскери кәсіби іс-әрекетке шыңдалу – кәсіби іс-әрекетті табысты орындауға, негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік беретін, тұлғаның даму барысында меңгерген әлеуметтену дағдыларының көмегімен мәселелі жағдайларды шеше алу процесі.

Жаңа ортаға, жаңа қызметке сіңісу өмірлік әрекеттердің кез-келген саласында, соның ішінде әскери кәсіби іс-әрекетте де шыңдалу мәселелерін тудырады. Сондықтан, әскери қызметкерлердің кәсіби іс-әрекетке бейімделу ерекшеліктерін анықтау үшін мотивациялық-қажеттіліктік сферасын қарастырған орынды деп ойладық. Яғни, әскери қызметкерлердің кәсіби іс-әрекетке бейімделу қиындықтары олардың әскери қызметке психологиялық дайындықтың жоқтығына байланысты. Болжамды тексеру үшін таңдап алынған әдістемелер көмегімен зерттеу жүргізілді.

Әдістеменің нәтижесі бойынша әскери қызметкерлердің адаптация шкаласы бойынша, өзін қабылдау шкаласы бойынша, эмоциялық жайлылық шкалалары бойынша көрсеткіштері қалыпты, төмен болды. Яғни әскери қызметкерлердің әлеуметтік-психологиялық бейімделу процесі әлі аяқталмағандығын, кәсіби шыңдалу процесі жағымсыз күйлермен ұштасатындығын (мазасыздық, апатия, өзіндік бағалаудың төмендеуі) және қиындықпен өтетіндігін білдіреді.

Бақылау тобы зерттелушілерінің әлеуметтік-психологиялық бейімделгіштік дәрежесі қалыпты, жоғары болды.

Эксперименттік және бақылау тобының салыстырмалы көрсеткіштері келесі суретте ұсынылады (сурет1).



1 сурет. Эксперименттік және бақылау тобының салыстырмалы көрсеткіштері

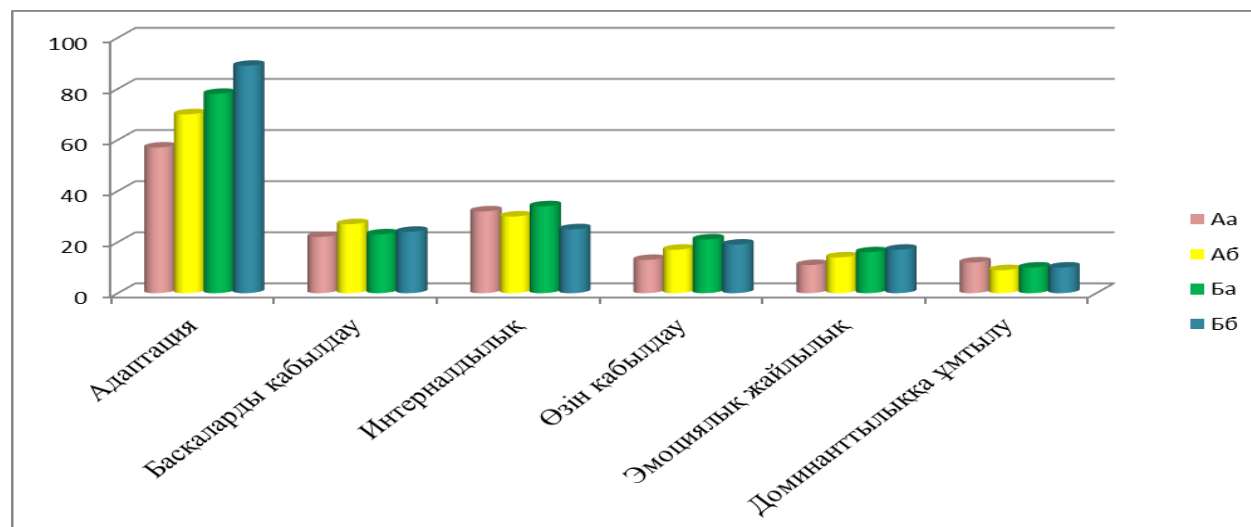
Енді әскери қызметке жаңадан келген қызметкерлердің адаптация шкаласының көрсеткіштері бойынша өзара салыстырып көретін болсақ (сурет

2). Төмендегі кестеде әскери қызметкерлердің топтарының әлеуметтік-психологиялық бейімделгішті анықтау әдістемесіндегі көрсеткіштері (орта балл) тіркелген (кесте 2).

Әскери қызметке жаңадан келген қызметкерлердің әлеуметтік-психологиялық адаптацияны анықтау әдістемесіндегі көрсеткіштері (орта балл).

2-кесте. Әскери қызметкерлердің бейімделгішті анықтау.

Топтар	Адаптация	Басқаларды қабылдау	Интерналдылық	Өзін қабылдау	Эмоциялық жайлылық	Доминанттылыққа ұмтылу
Аа	57	22	32	13	11	12
Аб	70	27	30	17	14	9
Ба	78	23	34	21	16	10
Бб	89	24	25	19	17	10



2 сурет. Жаңадан әскери қызметке келген қызметкерлердің әлеуметтік-психологиялық адаптацияны анықтау әдістемесіндегі көрсеткіштері

Адаптация шкаласы бойынша әскери қызметке келгеніне 5-10 жыл болған мамандығынан тыс еңбек әрекетімен айналысатын қызметкерлердің бейімделгіштігі жоғарырақ болды. Ал, әскери қызметке келгеніне 1-5 жыл

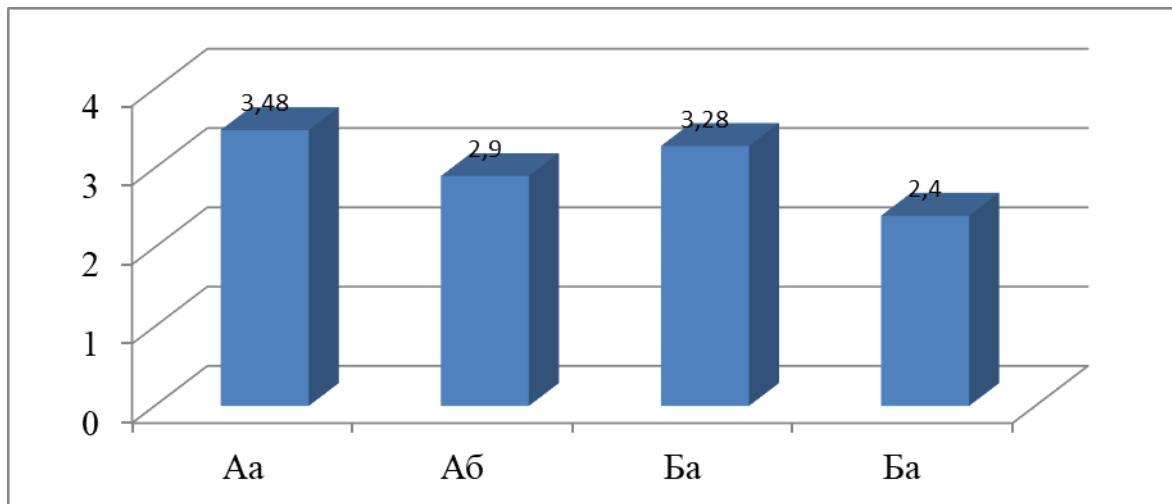


аралығындағы болған еңбек ететін қызметкерлердің бейімделгіштігі қиындықпен жүретіндігі байқалады. Яғни әскери қызметке келу уақытының мерзімі ұзақ болған сайын кәсіби іс-әрекетке шыңдалу жоғарырақ болады. Дегенмен, әскери қызметке келгеніне қызметкерлердің 5-10 жыл аралығын құрайтын әскери қызметкерлердің шыңдалуы әскери қызметке келгеніне 1-5 жыл аралығындағы әскери қызметкерлермен салыстырғанда төмен болды.

Біздің пікірімізше, әскери қызметке дайындығы осы іс әрекетке тез, жағымды шыңдалуына әсер етеді. Адам жағымсыз, дезадаптациялаушы, Мен-бейнесіне зиян келтіретін күйлерден шығуға бейім келеді. Сондықтан, шыңдалумен байланысты жағымсыз күйлерді бастан кешіріп жатқан әскери қызметкерлер қызығушылығы бар, кәсіби білімдерге қарағанда икемділігі мен кәсіби дағдыларды талап ететін, тәжірибесінде бар іс-әрекеттерді тандайды. Яғни, таңдалатын іс-әрекет түрі адаптивті қорғаныс қызметін атқарады деп санаймыз. Әскери қызметкерлердің әлеуметтік фрустрациялану дәрежесін анықтау үшін «Әлеуметтік фрустрациялану деңгейін диагностикалау» әдістемесі (Л. И. Вассерман, В. В. Бойко) жүргізілді.

Әдістеме әскери қызметкерлердің әлеуметтік фрустрациялануының жалпы деңгейін және өмірлік әрекеттің негізгі салаларындағы жетістіктеріне қанағаттану дәрежесін анықтауға мүмкіндік берді. Бақылау тобының өмірлік әрекеттердің негізгі салаларындағы жетістіктерін көңілі толмау төмен болды. Эксперименттік топтардың фрустрациялану дәрежелерін өзара салыстырып көрелік (сурет 3). Әскери қызметке келгеніне 1-5 жыл зерттелушілердің фрустрациялануы жоғары деңгейде. Мамандығы бойынша жаңадан еңбек іс-әрекетімен айналысып жүрген әскери қызметкерлердің тобында фрустрациялану өте жоғары. Әскери қызметте қызмет еткеніне 5-10 жыл болған қызметкерлердің фрустрациялану орташа деңгейде. Ал мамандығынан тыс еңбек іс-әрекетімен айналысатын әскери қызметкерлердің 5-10 жыл болған әскери қызметкерлердің тобында әлеуметтік фрустрациялану анық емес деңгейде. Яғни, әскери қызметке келгеніне көп уақыт болмаған азаматтардың фрустрациялануы жоғары болады.

Әскери қызметкерлердің қажеттіліктерінің жүйесінің ерекшеліктерін анықтау үшін тұлғалық және топтық базалық қажеттіліктер диагностикасы әдістемесі жүргізілді. Әдістеме тұлғаның немесе топтың іс-әрекетінің түрткісі болатын негізгі қажеттіліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Әдістеме көмегімен материалдық қажеттіліктер, қауіпсіздік қажеттіліктері, әлеуметтік қажеттіліктер, атақ, мансапты (мойындалуды) қажетсіну және өзін нақтылау қажеттіліктерін анықтауға мүмкіндік береді.



3 – сурет. Эксперименттік топтардың фрустрациялану дәрежелерінің өзара салыстырмалы көрсеткіштері

Әскери қызметкерлер үшін төмендегі қажеттіліктер жетекші түрткі болатыны анықталды:

1. Болашағын қамтамасыз ету – 37%
2. Өміріне ақша табу – 21%
3. Жағымсыз жағдайлардан қашу – 12%
4. Басқалардың оларды түсінуі – 10%
5. Өздерінің жағдайын нығайту – 8%
6. Адамдармен жағымды қатынаста болу – 7%
7. Материалдық жағдай жасап алу - 5%

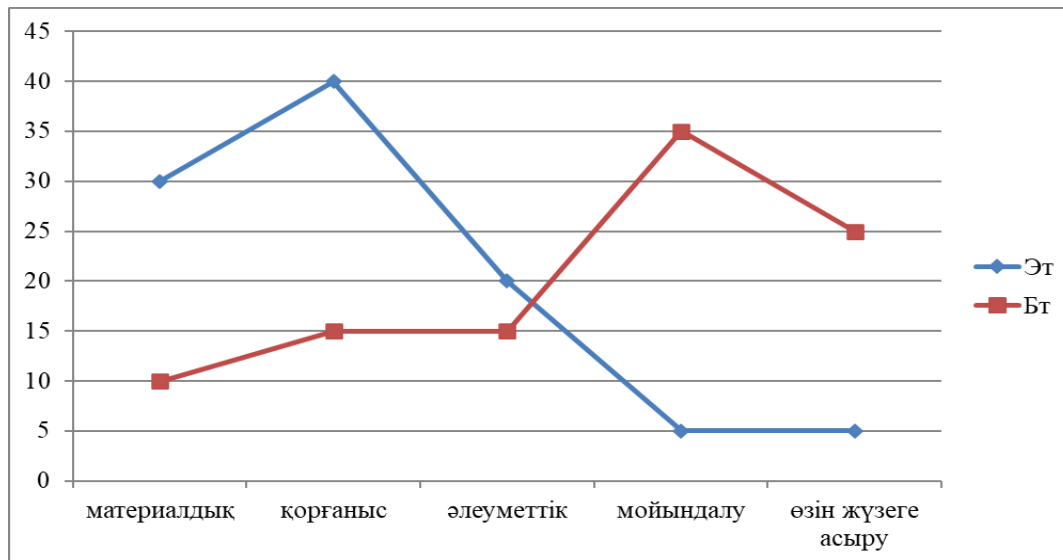
Әдістеме бақылау тобында да жүргізілді. Олардың іс-әрекетінің негізгі түрткілері:

1. Өз күші мен қабілеттерін дамыту - 22%;
2. Құрмет пен даңққа қол жеткізу - 20%;
3. Жан-дүниенімен берілетін іс атқару - 17%;
4. Болашағын қамтамасыз ету - 14%;
5. Өздерінің жағдайын нығайту - 12%;
6. Біліктілік пен шеберлік деңгейін арттыру - 9%;
7. Адамдар арасында беделді орынды иелену - 6%.

Әскери қызметкерлер іс-әрекетінің негізгі мотивтері материалдық және қорғаныс қажеттіліктері екені байқалды. Бұл қажеттіліктердің қанағаттандырылмауы біріншіден, кәсіби іс-әрекетке шыңдалуға, оның төмен болуына ықпалын тигізеді. Екіншіден, тұлға үшін орта тұрақсыз болғанда материалдық және қорғаныс қажеттіліктері белсендіріледі, үшіншіден, әскери қызметкерлердің жаңа ортаға бейімделу процесі әлі аяқталмағандығының белгісі. Ал өздері үшін таныс тұрақты ортада еңбек іс-әрекетімен



айналысатын бақылау тобы зерттелушілері үшін мойындалу және өзін жүзеге асыру қажеттіліктері басым болып табылады.



4-сурет. Эксперименттік және бақылау топтары зерттелушілерінің негізгі қажеттіліктерінің пайыздық көрсеткіштері

Яғни олар үшін кәсіби іс-әрекетте маман ретінде өзін жүзеге асыру, біліктілігін көтеру, кәсіби мәселелерді шығармашылық тұрғыдан шешу маңыздырақ болып табылады.

Әскери қызметкерлердің кәсіби шыңдалуының сәтті болуы сол процеске психологиялық дайындықтың болуында, жана әлеуметтік-психологиялық ортаны мойындау және оған сәтті әрекет ету. Шыңдалу процесін тек жағымсыз жақтарын ғана бейнелемеу керек, сол тәрізді кәсіби шыңдалудың жағымды, пайдалы жақтарын көрсету. Қаншалықты әскери қызметкерлердің психологиялық дайындығы жоғары болса, соншалықты шыңдалу тез жүреді.

Зерттеу жұмысымыздың бірқатар мәселесінде қаралғандай қазіргі таңда әскери қызметке шыңдалу мәселесі өзекті болып саналады. Біз өз зерттеу жұмысымызда әрбір әскери қызметкерлердің кәсібіне байланысты көптеген мотивтерді кездестіріп жатамыз. Оның жағымды және жағымды жақтары бар. Жағымды жағы әрине биік шыңнан көтере алу, өзін толығымен қамтамасыз ету және ол бейімделуге оң әсерін тигізеді. Ал жағымсыз жағы егер ол мотивтер орындалмай қалса адамда қай жағынан болмасын қиындықтар туындай береді.

Зерттеу жұмысынан көргеніміздей, әскери кәсіби іс-әрекетке шыңдалу әскери қызметке психологиялық дайындығына байланысты: яғни жоғары деңгейдегі психологиялық дайындықпен және білімі бар қызметкерлер үшін әскери қызметке шыңдалу процесі жағымды, әрі тез қалыптасытыны анықталды. Сондықтан да, кәсіби іс-әрекетке сәтті, жағымды шыңдалу үшін

әскери қызметкерлерге кәсіби шеберлік және өз бойында заман талабына сай тұлғалық жағынан сай болуымен бірге алдын ала психологиялық дайындықты қамтамасыз ету маңызды. Әскери қызметкерлердің кәсіби іс-әрекетке шыңдалуы олардың кәсіби жетістік көрсеткіші болып табылады [10].

Зерттеуімізді тұжырымдай келе, кәсіби шыңдалуға тиімді әскери қызметкерлер мен психологтарға арналған ұсыныстар жасағымыз келеді:

әскери қызметкерлердің бойында борыш пен жауапкершілік сезімін, кез-келген қиындықтарға және тіпті өмірге қауіп төндіретініне қарамастан жауынгерлік тапсырманы орындауға дайындықты тәрбиелеу;

– әскери қызметшілер арасындағы өзара қарым-қатынасты дамыту, олардың өмірі мен айналасындағылардың өмірі бірлескен күш-жігерге, экстремалды жағдайларда өз міндетін орындауға әрқайсысының жеке дайындығына байланысты екеніне сенімін қалыптастыру;

– әскери қызметшілердің ерік-жігерлік қасиеттерін, мақсаттылық, бастамашылдық пен дербестік, табандылық пен батылдық, төзімділік пен ұстамдылық, табандылық пен табандылық қасиеттерін дамыту және жетілдіру;

Бұл жағдайда келесі психологиялық жағдайларды сақтау қажет: қиындықтарды біртіндеп арттыру және қиындату, оларды әскери қызметші тұлғасының мүмкіндіктерінің шегіне дейін жеткізу (қарапайымнан күрделіге принципі бойынша); қолайсыз жағдайларда сабақ өткізу; жоғары қарқындылықтағы ұзақ мерзімді оқу сабақтарын өткізу; сабақтарда, жаттығуларда, қызметте, күнделікті тәртіпте және т.б. әртүрлі және күтпеген қиындықтарды (психикалық, физикалық) пайдалану;

– оқу процесінде де, жауынгерлік іс-әрекетте де әскери қызметкерлерден тұратын жеке құрамының жеке психологиялық ерекшеліктерін ескеру;

– ұрыс жағдайында алдағы іс-шараларды бағдарламалау, оқу-жаттығу жиындарының шарттарын жауынгерлік жағдайдың нақты жағдайларына жақындату. Мұндай сабақтар әскери қызметкерлердің өміріне қауіпті жағдайларға бейімделуіне ықпал етеді, оларда қажетті жеке және кәсіби қасиеттерді дамытады. Осы мақсаттар үшін және өзін-өзі сендіру, қарым-қатынас жақсартуға арналған арнайы психологиялық тренингтер өткізу қажет.

Әскери қызметкерлердің кәсіби-психологиялық шыңдалу сабақтарында арнайы дайындықтан өтуі кезінде кез-келген жағдайларға психологиялық дайындықты күшейту үшін мыналар пайдаланылуы мүмкін:

- психодиагностикалау жұмысын жүргізу;
- кәсіби есте сақтауды, зейінді және бақылауды дамытуға арналған тренингтерге қатысу;
- кедергілерді жеңуге арналған психофизикалық жаттығулар жасау;



– ақыл-ой мен қимыл-қозғалыс арасындағы байланысқа негізделген идеомоторлық жаттығуларды жүйелі жасау.

Қорытынды

Тұлға үшін әлеуметтену процесі кәсіби іс-әрекет арқылы жүзеге асырылады. Тұлғаның өз жұмысын, кәсіби іс-әрекетінің жетістіктерін және өзін маман ретінде қабылдауы мен бағалауы оның жалпы психологиялық калпына, жетістікке жетуіне оң әсер етеді.

Зерттеу жұмысымыздың мақсатына орай, әскери қызметкерлердің кәсіби іс-әрекетке шыңдалуының психологиялық ерекшеліктері анықталды. Әскери қызметкерлердің кәсіби іс-әрекетке шыңдалуының психологиялық ерекшеліктері тұлғаның мотивациялық-қажеттіліктері жүйесімен байланыста қарастырылды. Әскери қызметкерлердің өмірдің кейбір салалары бойынша көңілі толмауы, негізгі қажеттіліктерінің қанағаттандырылмауы олардың жаңа ортаға бейімделуіне ықпалын тигізеді, дәлірек айтсақ, бейімделуді қиындатады.

Зерттеу мақсат-міндеттеріне сай, таңдалып алынған әдістемелер көмегімен әскери қызметкерлердің әлеуметтік-психологиялық бейімделуі, өзін қабылдауы, эмоциялық күйлері, әлеуметтік фрустрациялануы және негізгі қажеттіліктері туралы мәліметтер жиналды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Б. Момышұлы Екі томдық шығармалар жинағы. Т 1. – Алматы, «Жазушы», 1966. – 42 б.
2. М.М. Муканов О характере психологических особенностях подвига советского воина. Автореферат 19.00.05. – Алма – Ата, 1953. – 56 б.
3. Б. Сақтағанов. «Әскери психология». – Алматы: Өлке баспасы, 2012. – 352 б.
4. Климов Е.А. Психология профессионала. – М.: Феникс, 1996. – 400 с.
5. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях. – М.: Арт, 1995. – 221 с.
6. Климов Е.А. Развивающийся человек в мире профессий. – Обнинск «Титул», 1993. – 56 с.
7. Доцуг Е., Будущее - в руках профессиональной армии // Известия 2003, 22 марта. (№54). – 5 с.
8. Алтынбаев М.К. Келешек – кәсіби әскерде. // Ақиқат. - 2003. – № 4. – 3 б.
9. Аманжолов К., Тасболатов А., Қазақстанның Әскери тарихы. – Алматы: Білім, 1999. – 320 б.
10. Утепов Б.И., Муханбетқалиев Х.С., Вооруженные Силы Казахстана; становление и перспективы в XXI век // Тарих ғылымы XXI ғасырда. Халықаралық Бекмаханов оқуларының материалдары. – Алматы, «Жазушы», 2001. – 150 б.



Бейсенова Ж.Ж., Нурмухаметова К.Ш., Ажибай М.Е.

Профессиональное психологическое закаливание военнослужащих

Служба в армии может стать основой возникновения и развития многих социальных, личностных и психологических проблем, связанных с социально-психологической адаптацией. Автор рассмотрел проблему психологической подготовки к профессиональной деятельности в армии.

Проведены психологические исследования по усилению психологической подготовки к военной службе, уровню психологической подготовки профессиональных сотрудников. Автор пытается создать методологию.

Ключевые слова: военная служба, военный психолог, эксперимент, военнослужащий, мотивация

Zh.Zh. Beisenova, K.Sh. Nurmukhametova, M.E. Azhibay

Professional psychological hardening of military personnel

Service in the army can become the basis for the emergence and development of many social, personal and psychological problems associated with socio-psychological adaptation. The author considered the problem of psychological preparation for professional activity in the army.

Psychological studies have been carried out to strengthen the psychological preparation for military service, the level of psychological preparation of professional employees. The author is trying to create a methodology.

Key words: military service, military psychologist, experiment, soldier, motivation

References:

1. Momyshuly, B. (1966). Eki tomdyk shygarmalar zhinagy. V1. [Collection of works in two volumes] T - 1.2. – Almaty, «Zhazushy». – 5 p.
2. Mukanov, M.M. (1953). O kharaktere psikhologicheskikh osobennostey podviga sovetskogo voyn [About the nature of the psychological features of the feat of the Soviet warrior]. Abtoreferat. – Alma-Ata. – 56 p.
3. Saqtaganov, B. (2012). «Askeri psichologia» [Military psychology]. Okulyk / Almaty: Olke baspasy, Zhyl. – 352 p.
4. Klimov, E.A. (1996). Psychologia professionalis. [Psychology of a professional]. – M.: – 400 p.
5. Klimov, E.A. (1995). [The image of the world in different professions]. – M.: – 221 p.
6. Klimov, E.A. (1993). Progrediente homine in mundo professionum. [A developing person in the world of professions]. – Obninsk, - 56 p.
7. Dotsug, E. (2003). futurum in manus professionalis exercitus [The future is in the hands of a professional army] // Izvestia, die 22 Martii.
8. Altynbaev, M.K. (2003). Keleshek - kasibi askerde. [The future is in the professional army]. – No. 4. – 3-9 p.



9. Amanzholov, K., Tasbolatov, A. (1999). Kazakhstanyn askeri tarihy [Military history of Kazakhstan]. – Almaty: Bilim. – 320 b.

10. Uteпов, B.I., Mukhanbetkaliev, Kh.S. (2001). Armatae copiae Kazakhstanae. [formation and expectations in the XXI century Armed Forces of Kazakhstan]. formation and prospects in the XXI century // Tarikh gylymy XXI gasyrda. Халықаралық Bekмаханов okulary materialdary. – Almaty. – P. 150.

Бейсенова Жұпаркүл Жұмабаевна	психология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент), Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Бейсенова Жупаркул Жумабаевна	кандидат психологических наук, ассоциированный профессор (доцент), Казахский Национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Beysenova Zhupargul	gandidate of psyhological sciences, associate Professor Kazakh National women's teacher training university, Almaty, Kazakhstan

Нурмухаметова Қарлығаш Шаймуратовна	философия ғылымдарының кандидаты, С. Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының доценті, Алматы, Қазақстан
Нурмухаметова Карлыгаш Шаймуратовна	кандидат философских наук, доцент Военного института Сухопутных войск имени С. Нурмагамбетова, Алматы, Казахстан
Nurmukhametova Karlygash	candidate philosophy sciences, associate professor, Military institute of the Ground Forces named after S. Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan

Әжібай Мәдина Ермекболқызы	Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті педагогика және психология мамандығының 2 - курс студенті, Алматы, Қазақстан
Ажибай Мадина Ермекболқызы	студентка 2 курса Казахского национального женского педагогического университета по специальности педагогика и психология, Алматы, Казахстан
Azhibai Madina	2nd year student of the Kazakh National Women's Pedagogical University majoring in pedagogy and psychology, Almaty, Kazakhstan